

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ЗВЯЗНАСЦІ ТЭКСТУ КАЗАК

Казка узор мастацтва слова і фантастычнай вобразнасці. Яна напісана адметнай мовай, якая ўключае ў сябе разнастайныя ў лінгвістычных адносінах з’явы і характарызуецца своеасаблівай, толькі ёй уласцівай, эмацыянальна-стылістычнай арыгінальнасцю.

Асноўныя сінтаксічныя асаблівасці беларускай народнай казкі заключаюцца ў выкарыстанні тыповых для гэтых відаў тэкстаў стылістычна маркіраваных сінтаксічных канструкцый, да якіх адносяцца звароты да чытачоў, дыялог, інверсія і інш.

Характэрнымі рысамі казак з’яўляюцца развітая паэтычная абраднасць, выкарыстанне стэрэатыпных формул. Звычайна казкі пачынаюцца з зачыну, асноўная функцыя якога падрыхтоўка далейшага развіцця казачнага дзеяння: *Жыў сабе на свеце адзін добры чалавек. Было ў яго тры сыны – два разумныя, а трэці Іван-прастак* [1, с. 56]; *Жыў сабе дзед ды баба. Бедна жылі. Вядома, старыя: ні рабіць, ні зарабіць не могуць* [1, с. 73].

Заклучным звязном кампазіцыі беларускіх казак з’яўляецца канцоўка, якая, як і зачын, даволі часта набывае характар устойлівай слоўнай формулы. Сваім жартаўлівым тонам яна выклікае эмацыянальную разрадку ў слухачоў і нібы вяртае іх з чарадзейнага свету да рэчаіснасці: *Адтуль я далей пехатою пайшоў, да вас прыйшоў і гэтую казку расказаў* [1, с. 156]. Шырока ўжываецца словаспалучэнне-канцоўка тыпу *сталі жыць-пажываць (сталі жыць-пажываць, добра нажываць)* і яе варыяцыі, напрыклад, *з таго часу, з тых пор і інш.: І цяпер **жыве-пажывае ды добра нажывае*** [1, с. 101]; ***Жывуць-пажываюць і людзей у госці да сябе запрашаюць*** [1, с. 93]. У канцоўках чарадзейных казак распаўсюджана ўстойлівая формула *і я там быў, мёд, піва (віно) піў, па вусах цякло, але ў рот не папала: І я там быў, мёд, віно піў, па вусах цякло, але ў роце не было* [1, с. 140]; *І цяпер там жывуць, мёд, віно п’юць, дзетак гадуюць, ні аб чым не бядуюць* [1, с. 20].

Устойлівая традыцыйная формула не толькі акаймоўвае казку, выступаючы адметным арнамантам яе. Вядомы цэлы шэраг сярэдзінных формул. Яны характарызуюць казачных персанажаў, паказваючы іх знешняе аблічча, учынкі, хуткі рост багатыра, яго сілы і інш.: *Рос ён не па гадах, а па гадзінах, не па гадзінах, а па мінутах* [1, с. 69]; *Я б яму нарадзіла дванаццаць сыноў-сакалоў: волас у волас, голас у голас, па запяці рукі ў серабры, па калені ногі ў золаце, у ілбе зоркі, у патыліцы месік* [1, с. 96]; *Перад царом стаяў добрым малайцом, па двары бег чорным сабалём, пад вароты лез белым гарнастам, па полі бег шэрым зайцам* [1, с. 121].

Адметнасцю сінтаксісу чарадзейных і сацыяльна-бытавых казак з’яўляецца шырокае выкарыстанне дыялогу, які драматызуе сюжэт, надае яму дынамічнасць, а стылю – жывасць і экспрэсіўнасць. Дыялог арганічна ўпісваецца ў агульную структуру казкі і выконвае пэўныя функцыі. Асноўным элементам дыялогу з’яўляецца дыялагічнае адзінства, якое ўключае ў сябе рэпліку-стымул і рэпліку-рэакцыю. Для іх уласцівы адзіная граматычная, сэнсавая і камунікатыўная цэласнасць: змястоўная частка наступнай рэплікі праяўляе лагічную залежнасць ад папярэдняй:

Гультайка ты! крычыць на яе. Я і ару, і кашу, а ты нават абед лянуешся прынесці мне ў поле!

– Ды ў мяне дома работы больш, чым у цябе ў полі, – адказвае жонка. – Калі мне насіць табе абед? [1, с. 185].

Дыялогі сацыяльна-бытавых і чарадзейных казак перапоўнены характэрнымі для жывой гутарковай мовы ласкальнымі эпітэтамі-зваротамі тыпу *лебедзіку, саколіку, голубе*, што таксама ўказвае на адметнасці пабудовы іх:

– Ну, а што яшчэ ты хочаш, мужычок?

Анічога, саколіку. Цяпер дазволь паскакаць трохі ў тваіх пакоях [1, с. 182].

А мой, кажса, татачку, а мой ты саколіку [1, с. 45].

Казачны вобраз-персанаж акрэсліваецца асабліва выразна, калі мова яго поўніцца прыказкамі, прымаўкамі, фразеалагізмамі, устойлівымі словазлучэннямі і выслоўямі: *А няхай вас качкі стопчуць* [1, с. 60].

Праз парэміялагічныя адзінкі вобраз-персанаж раскрываецца асабліва выразна: *От пачаў ён [багатыр] таргаваць тую кабылку, але мужык не хоча яе аддаваць ні за якія грошы.*

– Навошта мне грошы, – кажса ён, – яшчэ хто заб’е, а без канякі як я ўпраўлюся з гаспадаркаю. Без канякі й чалавек не чалавек.

Памяняй сваю кабылку на каня, кажсуць багатыры, бяры сабе на выбар, якога хочаш.

– Хто мяняе, у таго хамут гуляе, – кажса мужык [1, с. 68].

У сінтаксісе беларускай народнай казкі назіраецца змяшэнне рознастылёвых элементаў. Калі на лексічным узроўні гэта выражаецца ў выкарыстанні размоўнай, прастамоўнай, дыялектнай, народна-паэтычнай лексікі, то на граматычным у спрашчэнні сінтаксічных канструкцый: *Ганна стала падымацца з крэслаў, каб пайсці, і не можа. Як хто прыляпіў іх да сядзенняў! Ды крутанулася, ірванулася – праз дзверы і ходу... І ў добры час!* [1, с. 65].

У чарадзейных і сацыяльна-бытавых казках актыўна выкарыстоўваюцца простыя сказы. Зрэдку сустракаюцца няпоўныя, якія фіксуюцца найчасцей у маўленні дзейных персанажаў казкі: *Багаця вялікага я вам не пакідаю, але прашу ўважыць адну маю просьбу: прыходзьце да мяне на магілу начаваць тры ночы. Першую старэйшы, другую – сярэдні, а трэцюю – малодшы* [1, с. 56]; *Яна ўліла вады ў вадно вушка – пабегла вада, уліла ў другое – пабегла крупа* [1, с. 75]. У колькасных адносінах пераважаюць простыя ўскладненыя сказы. Як правіла, ускладненне іх адбываецца шляхам уключэння ў сказы параўнальных зваротаў, звароткаў, адасобленых членаў сказа, аднародных членаў сказа: *Павялі князь з княгіняю Ільюшу ў церамы свае мураваныя, пасадзілі за сталы дубовыя, пачалі частаваць, віна ў чарку падліваць* [1, с. 164]; *З разладу і гора паміраць сабраўся – рукі злажыў і ляжыць, чакае старую з касой* [1, с. 76]; *Такі ты ў мяне слаўны конюх быў, Янка Знайдзён* [1, с. 165]; *Чула, хлопча, новыя навіны?* [1, с. 139].

Выкарыстанне складаных сінтаксічных канструкцый дэманструе адметныя выяўленчыя магчымасці: *Глянуў Алесь уперад – там дарога, па дарозе воз едзе, на возе сена, на сене дзядзька ў світцы і ў лапцях лазовых* [1, с. 103]. Найбольш распаўсюджанымі з’яўляюцца складаназлучаныя сказы: *Не стаяла больш чужое ічасце папярок горла нікому, і не хавалі цяпер людзі вачэй ад другога, не таілі зайздрасць і злосць* [1, с. 45]; *Надыходзіў зімовы вечар, а сонца яшчэ высока стаяла ў небе* [1, с. 23]; *Неба было шэрае, нават цёмнае, і плылі па ім невялікія хмаркі* [1, с. 34]. Часцей за ўсё яны выкарыстоўваюцца для апісання прыроды, знешнасці і псіхічнага стану герояў, іх учынкаў.

Даostatкова высокую частотнасць у чарадзейных і сацыяльна-бытавых казках маюць таксама складаназалежныя сказы з даданымі азначальнымі і даданымі прычынамі: *І раптам ён падумаў пра сваё гора, якое ўжо доўгі час не давала яму спакою* [1, с. 26]; *Распатрашыла ахмістрыня ішчупака і знайшла ў ім залаты пярсецёнак з вельмі дарагім каменем, які, мабыць, каштаваў некалькі тысяч* [1, с. 179]. Яны выкарыстоўваюцца для перадачы думак, апісання падзей, меркаванняў герояў.

У бяззлучнікавых складаных сказах асноўным сродкам сувязі выступае інтанацыя, павышэнне ролі якой у тэксце садзейнічае эмацыянальнай насычанасці:

Свіснуў-крыкнуў там поўным голасам прыбгаюць да яго ўсе трое коней: сівай масці, гнедай масці, буланай масці [1, с. 59]; Шкада мне цябе, сынок: ты ўсё адзін да мяне ходзіш; ну, дык няхай і трэці, самы маладзейшы конь служыць табе [1, с. 58].

Часта ў казках прасочваецца інверсія – парушэнне звычайнага парадку прытрымлівання членаў сказа, у выніку якога які-небудзь элемент аказваецца выдзеленым і атрымлівае спецыяльныя канатацыі эмацыянальнасці або экспрэсіўнасці. Асноўная функцыя інверсіі – экспрэсіўна-вылучальная [2]. Па гэтай прычыне павышаецца сэнсавая нагрузка, значнасць інверсійнага слова ў тэксце: *Пад'язджаюць да лугу квяцістага. Убачылі вярбу цяністую, і так спаць усім захацелася – рады няма [1, с. 95]; А коні аж капытамі зямлю б'юць – да травы квяцістай рвуцца [1, с. 95].*

Такім чынам, выкарыстанне разнастайных сінтаксічных канструкцый у чарадзейных і сацыяльна-бытавых казках дазваляе надаць казачнаму тэксту лагічную завершанасць і адэкватна адлюстравать задуму аўтара.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Два браты: Беларускія народныя казкі / уклад. М. Журавіна ; маст. В. А. Макаранка. Мінск : Юнацтва, 1998. 479 с.
2. Бараг, Л. Р. Беларуская казка / Л. Р. Бараг. Мінск : Выш. школа, 1969. 256 с.